

УДК 340.115
DOI <https://doi.org/10.32782/392270>

Білозьоров Є. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ*

СОЦІОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРАВОЗНАВСТВА

SOCIOLOGICAL UNDERSTANDING OF LAW AS BASIS OF ACTIVITY BASED APPROACH IN JURISPRUDENCE

Актуальність дослідження обумовлюється значимістю залучення до правознавства нових положень, що дозволять сприймати правові явища і процеси без надмірного формалізму та з максимальною ефективністю, зокрема через положення теорії діяльності.

Метою дослідження є висвітлення окремих положень соціологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Акцентується увага на плюралізмі соціологічних теорій сприйняття права, що обумовило висвітлення саме основних положень, які характеризують соціологічний тип розуміння права.

Відзначається, що однією з важливих характеристик права в межах теорій соціологічного спрямування є соціокультурність. Право виступає невід'ємною складовою культури певного соціуму, активно використовується членами суспільства для належного функціонування і розвитку останнього. Юридичні норми мають відповідати рівню розвитку відповідного суспільства.

Аналізується роль правового звичая як регулятора суспільних відносин, що є підґрунтям для визначення значимості теорії діяльності в правознавстві, зокрема через зв'язок права з людською діяльністю; право виступає як результат функціонування суспільства, його діяльності. Що є додатковим фактором можливості залучення діяльнісного підходу до методології правничої науки. Теорія діяльності може бути гносеологічним засобом правових явищ і процесів, виходячи з пов'язаності права із діяльністю членів суспільства (яка виступає джерелом формування права і його подальшого розвитку, а також «середовищем» функціонування правових явищ).

Резюмується, що в умовах подальшого розвитку національної системи права важливим є оновлення методологічного інструментарію, який використовується для пізнання права загалом, правових явищ і процесів, зокрема. Дієвим гносеологічним засобом може бути теорія діяльності, основні положення якої мають тісний зв'язок із положеннями соціологічного типу розуміння права. Як і соціологічне розуміння права, теорія діяльності як складова правознавства за основу пояснення правових явищ і процесів бере категорію людської діяльності, розглядаючи взаємний вплив права та діяльності. Право має розглядатися саме як соціокультурне явище. При цьому життєдіяльність суспільства є і джерелом формування, і сферою функціонування права.

Ключові слова: *гносеологія права, методологія права, право, соціологічна школа права, теорія діяльності.*

Importance of involving in jurisprudence of new provisions that will allow to perceive legal phenomena and processes without excessive formalism and with maximum efficiency, in particular, by means of the activity based theory provisions, stipulates actuality of the study.

The aim of the study is to cover some provisions of the sociological type of law understanding in conjunction with the activity based approach allowing to clarify a possible aspect of law that can be known by means of the activity based theory provisions.

Emphasis is placed on the pluralism of sociological theories of perception of law, which led to the coverage of the fundamental provisions characterizing the sociological type of law understanding.

It is noted that social culture of law is one of the crucial characteristics within the theories of sociological orientation. Law is an integral part of the society culture, it is actively used by society members for the proper functioning and development of the latter. Legal norms should meet the level of development of the respective society.

The role of legal custom as a social relations' regulator being the basis for determining the importance of the activity based theory in jurisprudence, in particular, through the connection of law with human activity, is analyzed; law acts as a result of the society's functioning and its activities. And this is an additional factor in the possibility of involving the activity based approach to the methodology of legal science. The activity based theory could be an epistemological

means of legal phenomena and processes, proceeding from the connection of law with the activities of society members (which is the source of law formation and its further development, as well as the “environment” of legal phenomena’ functioning).

It is summarized that in conditions the national system of law further development it is important to update the methodological tools used for knowledge of law in general, and legal phenomena and processes in particular. The activity based theory can be an efficient epistemological tool, the main provisions of which are closely related to the sociological type of law understanding provisions. The activity based theory as well as the sociological understanding of law, as a jurisprudence component, takes the category of human activity as the basis for explaining legal phenomena and processes, considering the mutual influence of law and activity. Law should be considered as a social and cultural phenomenon. At the same time, the vital activity of society is both the source of law formation and the sphere of law functioning.

Key words: *epistemology of law, methodology of law, law, sociological school of law, activity based theory.*

Постановка проблеми. В умовах транзитивного стану української правової системи існує можливість переоцінки засад її розбудови, визначення тих основоположних ідей, які будуть визначати функціонування і розвиток національного права. При цьому сприяючим чинником означених процесів є ідеологічний плюралізм, який дозволяє залучити до правознавства нові теорії для пояснення правових явищ, забезпечення ефективності правничої діяльності та правового регулювання загалом. Однією з таких теорій є діяльнісна (діяльнісний підхід). У правознавстві неодноразово наголошувалось на потенційних можливостях теорії діяльності у інтерпретації правових явищ і процесів. Так, дійсно, цей підхід може бути основою для подолання юридичного догматизму, що в значній мірі був притаманний радянській юриспруденції та виступав своєрідним анахронізмом уже української правової системи.

При цьому, слід наголосити, що формування діяльнісної теорії саме як складової частини правознавства вимагає осмислення проблематики співвідношення цієї теорії з основними типами розуміння права, які традиційно розглядаються в загальній теорії права, зокрема і з положеннями соціологічної школи права. Висвітлення цієї тематики дозволить чіткіше визначити об’єкт пізнання діяльнісного підходу як складової правничої методології та ефективно використовувати його гносеологічні можливості.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує проблема взаємозв’язку діяльнісного підходу з соціологічним типом розуміння через таку категорію як діяльність. Так, соціологічна школа права пов’язує функціонування права в соціумі саме з діяльністю правників, зокрема, суддів. До того ж, означена правнича школа акцентує увагу на дієвості права, на його реалі-

зації (що не може не відбуватися в межах людської діяльності), виокремлюючи «живе» право від «мертвого». «Соціологічний підхід у праворозумінні дає змогу охарактеризувати цінність права як мінливу категорію, що залежить від суспільних інтересів, реально існуючих відноси та практики вирішення справ» [1, с. 17].

Відзначимо, що ця робота є однією з частин загального циклу статей присвячених діяльнісному підходу в контексті основних концепцій розуміння права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, чії роботи присвячені окремим аспектам окресленої проблематики, слід згадати таких як С. Алаїс, О. Балинська, В. Боняк, К. Горобець, С. Гусарев, Д. Гудима, Л. Добробог, Є. Дурнов, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, М. Костицький, Ю. Кривицький, А. Кучук, О. Мінченко, Н. Мозоль, Л. Наливайко, О. Орлова, О. Письменна, П. Рабінович, Л. Рябовол, І. Сердюк, Д. Тихомиров, О. Тихомиров, А. Токарська, В. Федоренко, К. Шелестов, Ю. Шемшученко та ін. Хоча доцільно вказати, що значна частина робіт вказаних авторів стосується переважно саме праворозуміння загалом та окремих його типів, зокрема. Фактично можна стверджувати про відсутність робіт, в яких діяльнісний підхід порівнюється з іншими підходами розуміння права, у тому числі й із соціологічною школою права. Як ми неодноразово відзначали, одним з факторів цього є недостатня дослідженість теорії діяльності саме як складової частини правознавства. Вчені переважно зосереджуються на окремих аспектах можливості використання діяльнісного підходу для гносеології державно-правових явищ. Серед науковців, чії роботи присвячені безпосередньо можливостям пізнання державно-правових явищ і процесів за допомогою гносеологічного інстру-

ментарію діяльнісного підходу, слід згадати наступних: С. Гусарєв, О. Мінченко, Д. Тихомиров, О. Тихомиров, В. Федоренко та ін.

Відзначимо, що в основу нашого дослідження покладено результати наукового пізнання соціологічного типу розуміння права, що висвітлені у роботах таких вітчизняних науковців як О. Ковальчук, М. Козюбра, А. Кучук, О. Стащенко та ін.

У контексті предмету нашого дослідження наведемо тезу О. Стащенко про те, що становлення та розвиток соціологічних напрямів у праві – нова наукова галузь у суспільствознавстві України. Вона розглядає правову систему у зв'язку з життям, соціальною практикою [2, с. 7]. Означене додатково вказує на актуальність обраної нами теми пізнання.

Формування мети статті. Метою цього дослідження є висвітлення окремих положень соціологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення предмету дослідження потребує з'ясування певних методологічних положень, що визначають спрямованість гносеології. Так, у цьому контексті не можна не навести тезу В. В. Корнієнко про неоднорідність соціологічних теорій сприйняття права. На думку вказаного автора, з якою ми цілком погоджуємось, соціологічна школа права, оформившись під кінець XIX ст., стала особливо актуальною вже у XX ст., вона складається з низки течій, які можна об'єднати у такі напрями: концепція «живого права»: представниками цього напрямку є Ю. Крафт, Є. Ерліх, Е. Фукс, М. Ребіндер, Ф. Женні, Р. Салейль, Е. Ламбер, Г. Канторович; концепція солідаризму: представниками цього напрямку є Л. Дюгі, Р. Боннар, М. Реглад, Ж. Сселль, Г. Жез; концепція інституціоналізму: представниками цього напрямку є М. Оріу, А. Леві-Брюль, Г. Ренар, П. Сорокін, Ж. Даві; концепція прагматизму: представниками цього напрямку є О. Холмс, Д. Грей, Д. Тейер Л. Брендейс, А. Міллер; концепція інструменталізму: Р. Паунд, Ю. Стоун, Г. Кернс, Ф. Селзнік, Ф. Франкфуртер; концепція реалізму: представниками цього напрямку є К. Ллевеллін,

Д. Френк. Б. Кардозо, Т. Гейгер, Г. Патерсон, А. Бікел, В. Кук, Т. Арнольд, Х. Оліфент, Р. Тейлор [3, с. 256].

Означені концепції, що складають соціологічний тип розуміння права, як бачимо, досить різноманітні і чисельні й вказують на неможливість у межах цієї роботи детально розглянути кожну з них, але це і не становить мету нашого дослідження, ми акцентуємо увагу на основних положеннях соціологічного типу розуміння права, які поєднують вказані концепцію в єдину школу права.

Однією з важливих характеристик права в межах теорій соціологічного спрямування є соціокультурність. Воно виступає невід'ємною складовою культури певного соціуму, активно використовується членами суспільства для належного функціонування і розвитку останнього. Коли створені в межах суспільства правила поведінки не реалізуються в поведінці його членів, навряд чи правильно розглядати їх саме як норми; вони втрачають свою нормативність, залишаються «мертвим» правом.

Означене значною мірою пояснює і той факт, що коли приписи, викладені у тексті нормативно-правового акту не імплементуються у діяльності соціальних суб'єктів, це вказує на їх несприйняття соціумом, їх нелегітимний характер та, відповідно, вони не набувають характеру права. Юридичні норми мають відповідати рівню розвитку відповідного суспільства.

Зважаючи на вказане не можемо не звернути увагу на таке джерело (форму) права як правовий звичай, що на початку становлення державності як такої був основним регулятором суспільних відносин. Хоча, слід вказати, що у вітчизняній правничій науці і до сьогодні правовий звичай сприймається через призму нормативістського типу розуміння права (оскільки йдеться про необхідність закріплення правила поведінки визнаного як звичай у тексті нормативно-правового акту) [4, с. 62].

Хоча ще близько ста років тому Г. Шершеневич вказував, що звичаєве прав слід сприймати як такі норми, що утворились силою побутових відносин, незалежно від верховної влади та набули обов'язкового значення в свідомості суспільства [5, с. 48].

У цьому ж контексті варто згадати і тезу вітчизняного вченого А. Кучука про те, що, наприклад, «міжнародний звичай не може тлумачитися як такий, що створений узгодженням волі усіх членів міжнародного співтовариства» [6, с. 217] (що вказує на стихійний характер формування цієї форми права). До цього додамо, що в міжнародному праві існує поділ звичаєвих норм на два типи: звичаї як неписані правила поведінки, що є результатом усталеної практики і складаються відповідно унаслідок їх систематичного застосування; звичаї як неписані правила поведінки, яким надається сила права унаслідок *opinio juris* [6, с. 217].

А відповідно до ст. 11 Сімейного кодексу України: «При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства» [7]. Інтерпретація цього правового припису дозволяє дійти висновку про незакріпленість правила, що є звичаєм, у тексті нормативно-правового акту.

Наголосимо, що детальний опис розуміння правового звичаю є підґрунтям для визначення значимості теорії діяльності в правознавстві, зокрема через зв'язок права з людською діяльністю; право виступає як результат функціонування суспільства, його діяльності. Вказане є додатковим фактором щодо можливості залучення діяльнісного підходу до методології правничої науки.

Теорія діяльності може бути гносеологічним засобом правових явищ і процесів, виходячи з пов'язаності права з діяльністю членів суспільства (яка виступає джерелом формування права і його подальшого розвитку, а також «середовищем» функціонування правових явищ). Право навряд чи може існувати поза межами суспільства. Згадаємо слова відомого представника соціологічної школи права Є. Ерліха про те, що «джерелами пізнання права є, в першу чергу, сучасні документи, але й безпосереднє спостереження життя, торгівлі і підприємництва, звичок і обичаїв, потім також всіх союзів як юридично визнаних, так і правом пропущених і обійдених, а також ще й юридично не схвалених» [8, с. 214].

Хоча варто додати, що і право впливає на діяльність людини, передбачаючи заборони, стимули, рекомендації тощо.

Окремо доцільно вказати і на основні положення американської соціологічної школи праворозуміння, фундаторами якої є, зокрема, такі вчені як Т. Парсонс і Р. Паунд. Доволі важливою в аспекті нашого дослідження є критика Роско Паундом положення про перебільшення ролі формальної визначеності як ознаки права: «Досягнення визначеності через механічне застосування зафіксованих правил до людської поведінки є ілюзією» [9, с. 142-143].

По-перше, це зв'язок права та категоричного імперативу (людська діяльність у сучасному суспільстві не може не ураховувати вимог моралі; згадаємо заборону клонування, неможливість медичних дослідів без згоди особи і т.д.). Детально цей аспект детально буде розкритий нами у дослідженні щодо взаємозв'язку діяльнісної теорії та природного типу розуміння права.

По-друге, це теорія інтересу в праві, яка була розроблена Р. Ієрінгом та викладена у праці «Мета в праві». На думку вказаного вченого, основою права є мета. У праві не існує положень, що не були б пов'язані з метою [10, с. II]. Значним здобутком Р. Ієрінга є обґрунтування взаємозв'язку права та суспільних відносин, рушійним чинником яких (відносин) виступають саме інтереси людей [11, с. 35].

Ця складова американської соціологічної школи права визначає і зв'язок досліджуваного типу розуміння права з діяльнісним підходом. Так, для діяльності людини також властивою є цілеспрямованість, наявність відповідної волі та інтересу. Саме тому в межах теорії діяльності цим характеристикам відводиться значна роль. Наголосимо, що і в царині права при характеристиці правової діяльності відзначається на вольовій її стороні (особливо важливим – юридично значимим – є вольова сторона для розкриття сутності неправомірної поведінки). «Процеси, що відбуваються у психіці людини, поділяються на інтелектуальні, емоційні та вольові. Вони існують у тісній нерозривній єдності, але їх окреме дослідження, має велике значення для правильного встановлення суб'єктивної сторони складу злочину» [12, с. 58].

Висновки. Отже, в умовах подальшого розвитку національної системи права важливим є оновлення методологічного інструментарію, що використовується для пізнання права загалом, правових явищ і процесів, зокрема. Дієвим гносеологічним засобом може бути теорія діяльності, основні положення якої мають тісний зв'язок із положеннями соціологічного типу розуміння права.

Як і соціологічне розуміння права, теорія діяльності як складова правознавства за основу пояснення правових явищ і процесів бере категорію людської діяльності, розглядаючи взаємний вплив права та діяльності. Право має розглядатися саме як соціокультурне явище. При цьому життєдіяльність суспільства є і джерелом формування, і сферою функціонування права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальчук О. М., Хаврук В. О. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 15-18.
2. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 7-9.
3. Корнієнко В. В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні. *Форум права*. 2008. № 2. С. 256-260.
4. Сенюта І. Я. Правовий звичай як джерело права та регулятор відносин у сфері надання медичної допомоги. *Медичне право*. 2017. № 2 (20). С. 59-70.
5. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. Автограф, 2001. 719 с.
6. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
8. Ерліх Є. Основи соціології права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. № 1-2. С. 211-220.
9. Pound R. An Introduction to the Philosophy of law. Yale University, 1922. 306 p.
10. Иеринг Р. Цѣль въ правѣ. Первый томъ. Спб.: Изданіе Н. В. Муравьева, 1881. 412 с.
11. Малишев Б. Вчення Рудольфа Ієрінга про мету в праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. Вип. 82. С. 33-35.
12. Гуцуляк М. Я., Костюк Л. О. Поняття, зміст та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю». Івано-Франківськ, 2014. С. 57-60.